

100 ปี ชาตกาล หม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชู) เทพยสุวรรณ

นักปราชญ์ผู้ซึ่ง UNESCO ประกาศยกย่อง¹

A Centenary of Mom Luang Boonlua Debyasuvorn, a Philosopher,

Accredited by UNESCO

วิภา กองกานันท์

Wibha Kongkanan

บทคัดย่อ

บทความนี้กล่าวถึงชีวิตและงานของหม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชู) เทพยสุวรรณในส่วนที่ยังไม่มีการกล่าวถึงในอดีตก่อน เป็นส่วนที่ผู้เขียนได้สัมผัสด้วยตนเองในช่วงที่ได้มีโอกาสปฏิบัติงานใกล้ชิดกับท่าน ตั้งแต่เมื่อครั้งที่ ฯพณฯ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากรเตรียมขยายงานของมหาวิทยาลัยมาที่บริเวณพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐมเมื่อพ.ศ. 2510 จนถึงเวลาอีกประมาณ 10 ปี หลัง พ.ศ. 2513 ซึ่งเป็นปีที่หม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชู) เทพยสุวรรณ ลาออกจากราชการ แต่ยังไม่ไปสอนพิเศษและร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่คณะอักษรศาสตร์ หม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชู) เทพยสุวรรณได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ร่างหลักสูตร และจัดหาบุคลากรเพื่อก่อตั้งคณะอักษรศาสตร์ซึ่งเป็นคณะวิชาแรกที่เปิดสอน ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นคณบดีคนแรกของคณะนี้ ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ ได้มีการนำระบบวิทยาลัยซึ่งปรับปรุงจากแบบที่ใช้ในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดและเคมบริดจ์มาใช้ วิทยาลัยแห่งแรกที่เปิดคือ “วิทยาลัยทับแก้ว” ระบบนี้มีผลให้คณาจารย์และนักศึกษาได้มีโอกาสใช้ชีวิตร่วมกัน รวมทั้งมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันนอกชั้นเรียนด้วย หม่อมหลวงบุญเหลือยังมีบทบาทสำคัญในการร่างหลักสูตรวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นอกจากจะกล่าวถึงประสบการณ์ที่ผู้เขียนได้รับโดยตรงจากหม่อมหลวงบุญเหลือฯ ในระยะเวลาดังกล่าวแล้ว ผู้เขียนยังได้สรุปกิจกรรมที่องค์กรต่างๆ จัดขึ้นในปี 2555 เพื่อเฉลิมฉลองโอกาสที่หม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชู) เทพยสุวรรณ ได้รับยกย่องจากองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) เป็นผู้มีส่วนดีเอนด้านการศึกษา วัฒนธรรม ภาษา และวรรณคดีในวาระครบรอบ 100 ปี ชาตกาลของท่านด้วย

Abstract

This article is about some aspects of the life and work of Mom Luang (M.L.) Boonlua Debyasuvorn, a philosopher who is accredited by UNESCO as a prominent figure in Thai education, language, literature and other aspects of Thai culture. These aspects have never been mentioned elsewhere before as they are based on the writer's personal experience when working closely with M.L.Boonlua Debyasuvorn at the Faculty of Arts, Silpakorn University at Sanam Chandra Palace Campus,

¹บทความนี้ปรับปรุงขึ้นจากเอกสารประกอบการปาฐกถาที่คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์ เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม 2555 ในการสมมนา “100 ปี ชาตกาล ศาสตราจารย์พิเศษ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ”

Nakorn Pathom district - commonly known as "Thap Kaeo". The university campus adapted the college system practiced in Oxford and Cambridge; therefore, members of the Faculty and students had the opportunity to share their life style and experience outside classrooms within the campus.

M.L.Boonlua Debyasuvann established the academic foundation of the faculty both as a lecturer and as the first Dean for a few years prior to her retirement. Several years ago, M.L.Boonlua Debyasuvann also played an important role in drafting the curriculum for the Department of Thai language at Faculty of Liberal Arts, Thammasat University. The article also includes details on activities organized by various sectors to celebrate M.L.Boonlua Debyasuvann's achievements throughout the year 2012.

ผู้ที่ได้ติดตามเรื่องราวของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ คงจำได้ว่า มีกิจกรรมหลากหลายที่มีผู้จัดขึ้นในโอกาสที่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ประกาศยกย่องท่านเป็นบุคคลสำคัญของโลก ในฐานะที่เป็นผู้มีผลงานดีเด่นด้านการศึกษา วัฒนธรรม ภาษา และวรรณคดี ในวาระครบ 100 ปีแห่งชาตกาลของท่าน อันนับเป็นเกียรติแก่ประเทศของเราครั้งนี้

เริ่มตั้งแต่วันจันทร์ที่ 16 มกราคม 2555

กิจกรรมแรกเป็นปาฐกถาเสาสหลักของแผ่นดิน ชุด 100 ปี ชาตกาลของศาสตราจารย์ หม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชู) เทพยสุวรรณ ในฐานะครู นักประพันธ์ นักการศึกษา นักคิด ฯลฯ จำนวน 10 ครั้ง ซึ่งกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณร่วมกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดขึ้นที่อาคารมหาจุฬาลงกรณ์คณะอักษรศาสตร์ ครั้งสุดท้ายมีขึ้นเมื่อวันศุกร์ที่ 14 กันยายน 2555 ซึ่งผู้ร่วมอภิปรายได้กล่าวถึงการก่อตั้งกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงท่าน และสืบสานเจตนารมณ์ของท่าน

ในระหว่างนั้น คือเมื่อวันเสาร์ที่ 18 กุมภาพันธ์ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยได้ร่วมกับสถาบันการศึกษาหลายแห่ง จัดกิจกรรมทางวิชาการเพื่อระลึกถึงท่านในฐานะนักวิชาการด้านวรรณคดีศึกษา และวรรณคดีวิจารณ์ โดยกองทุนฯให้ความสนับสนุนด้านการจัดพิมพ์วารสาร

เมื่อวันอาทิตย์ที่ 11 มีนาคม กองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือฯได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน คือ ศาสตราจารย์ ดร.พทยา สายหู คุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ และศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชระมาร่วมสนทนาที่ห้องประชุมของสตินทร์เพื่อแลกเปลี่ยนทัศนะและประสบการณ์ที่ได้รับจากการที่ได้เคยร่วมงานกับท่าน

ในวันที่ 13 – 14 เดือนกันยายน วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรมได้จัดการแสดงละครเรื่องสาวเครือฟ้าขึ้นเพื่อรำลึกถึงหม่อมหลวงบุญเหลือฯ

ส่วนที่ต่างจังหวัด คือ ที่คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐมก็มีการจัดกิจกรรมหลายรูปแบบเพื่อระลึกถึงหม่อมหลวงบุญเหลือฯด้วยเช่นกัน

นอกจากนั้นนิตยสารสกุลไทยฉบับประจำวัน ที่ 22 –29 พฤศจิกายน 2554 ก็ได้พิมพ์เผยแพร่บทความของ “กฤษณา อโศกสิน” ในรายงานพิเศษเรื่อง “บูชาพระคุณ ศาสตราจารย์หม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชู) เทพยสุวรรณ เนื่องในวันครบ 100 ปี ชาตกาล 13 ธันวาคม 2554”

กิจกรรมครั้งล่าสุดในปี 2555 คือ การแสดงละครชุดเรื่องทุติยวิเศษที่โรงละครของคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ เมื่อวันอาทิตย์ที่ 16 ธันวาคม

กล่าวโดยสรุปก็คือ นับจากวันเกิดของท่านเมื่อครบ 100 ปีในวันที่ 13 ธันวาคม 2554 ได้มีการกล่าวถึงท่านในที่ประชุมชนในรูปแบบต่างๆ ไม่น้อยกว่า 15 ครั้ง และยังมีต่อไป เช่น การจัดพิมพ์นวนิยายที่ท่านแต่งเรื่องทุติยวิเศษ ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ

ดังนั้น จนถึงวันนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าคงไม่มีผู้ใดไม่รู้จักหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ในด้านใดด้านหนึ่งดังต่อไปนี้คือ

1. ครูที่สอนวิชาภาษาและวรรณคดีไทย ภาษาอังกฤษ พจนานุกรมศาสตร์
2. นักคิด
3. นักเขียน
 - สารคดี (ความเรียง บทความ บทความ ทัศนะชีวิตประวัติ)
 - ตำรา
 - บทกวีร้อยแก้ว (นวนิยาย เรื่องสั้น)
 - บทละครพูดคำกลอน
4. นักวิจารณ์วรรณคดี
5. นักการศึกษา
6. ผู้ก่อตั้งและคณบดีคนแรกของคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
7. ผู้มีความรอบรู้เรื่องวัฒนธรรม ไม่เฉพาะวัฒนธรรมไทย
8. ผู้เป็นนักปราชญ์

ทัศนะและประสบการณ์ของบุคคลต่างๆ ที่นำเสนอในกิจกรรมทั้งหลายที่ได้จัดมาแล้วทำให้มองเห็นภาพหลายมิติของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ซึ่งต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะขอเอ่ยถึงท่านว่า “อาจารย์บุญเหลือ” ตามที่เคยชินมาตั้งแต่ได้เริ่มร่วมงานกับท่านเมื่อ พ.ศ. 2510 ในระยะที่เตรียมงานก่อตั้งวิทยาลัยทบแก้ว และคณะอักษรศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศิลปากร ในบริเวณพระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม

ครั้งนั้นอาจารย์บุญเหลือได้รับมอบหมายจาก ฯพณฯ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการด้วย ให้เป็นผู้ร่างหลักสูตร จัดหาบุคลากร และดำรงตำแหน่งคณบดีคนแรกของคณะอักษรศาสตร์ ซึ่งเป็นคณะวิชาแรกที่เปิดสอนที่นครปฐม

ในที่นี่ ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงท่านในส่วนที่ยังไม่มีผู้ใดกล่าวถึง เพื่อเติมส่วนที่ยังขาดหายไปจากชีวิตของอาจารย์ ตามที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรู้เห็น และจะขอถ่ายทอดสู่ท่านที่สนใจ หลายเรื่องเป็นเกร็ดเล็กน้อยในชีวิต หากเมื่อมองโดยรวมแล้วข้าพเจ้าคิดว่าน่าจะช่วยให้เห็นความเป็นมนุษย์ในบุคลิกภาพของ “หม่อมหลวงบุญเหลือ (กุญชร) เทพยสุวรรณ” ได้ชัดเจน และช่วยให้เห็นความเป็นปราชญ์ของอาจารย์ได้อย่างมีชีวิตสมบูรณ์ขึ้น

คำสองคำที่ควรจะต้องเข้าใจให้ตรงกันเสียก่อน คือคำว่า “ปราชญ์” และคำว่า “มนุษย์”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแปลคำ “ปราชญ์” ว่า “ผู้มีปัญญารอบรู้”

พระอาจารย์มิตซูโอะ คเวสโก แปลคำ “ความรู้” ว่า “knowledge” ซึ่งได้แก่ข้อมูล หรือวิชาการต่างๆ เป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา เป็นสิ่งที่สั่งสอนถ่ายทอดถึงกันได้

ส่วนคำว่า “ปัญญา” ท่านแปลว่า “wisdom” คือประสบการณ์ที่มนุษย์สะสมมาจนนำไปสู่ความสามารถในการตัดสินใจเลือกทำสิ่งที่ถูก ที่ควร ราบรื่น บุญ คุณ โทษ รู้สิ่งที่ควรประพฤติ ควรละเว้น และรู้จักรัศธรรมในที่สุด

กิจกรรมต่างๆ ที่ได้จัดมาแล้วและเนื้อหาในหนังสือที่อาจารย์แต่ง ทั้งที่เป็นบันเทิงคดี เป็นวิชาการ และสารคดี ล้วนแสดงให้เห็นว่าอาจารย์บุญเหลือเป็นผู้มีปัญญา มีความรอบรู้ในวิชาการต่างๆ ทั้งในวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมของชาติที่ใช้ภาษาอังกฤษ ทั้งทางโลก และทางธรรม ท่านจึงเป็นนักปราชญ์ผู้รอบรู้อย่างยิ่งคนหนึ่งของไทย

คำว่า “มนุษย์” นั้นเล่า หมายถึงอะไร

ข้าพเจ้าเคย “สากัจฉา” กับบุคคลต่างๆ เรื่องคำจำกัดความของคำว่า “มนุษย์” ซึ่งสรุปได้ต่างๆ กัน เช่น

1. มนุษย์คือสัตว์ที่สวมเสื้อผ้า
2. มนุษย์คือสัตว์ที่สามารถรับการสอนเรื่องศีลธรรมจรรยาได้
3. มนุษย์คือสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยรูปทรง ความรู้สึกนึกคิด ความจำ การปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิด และความระลึกความรู้สึกตัว
4. มนุษย์คือสารประกอบทางชีววิทยา และจิตใจ

ส่วนเรื่องของจิตมนุษย์นั้นมีความซับซ้อนมาก มีหลายชนิด หลายลักษณะ หลายระดับ

พระไตรปิฎกแบ่งเป็น 3 ชนิดใหญ่ คือ กุศลจิต อกุศลจิต และอัปายากฤต (ไม่เป็นกุศลจิต ไม่เป็นอกุศลจิต เช่นนิพพาน)

ส่วนพระเทพสิทธิวิมลเจ้าอาวาสวัดคลองวาฬ พระอารามหลวง เจ้าคณะจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เคยแสดงธรรมสากัจฉาว่า จิตของมนุษย์มีลักษณะต่างๆ และอยู่ในระดับต่างๆ หลายระดับ เราจะทราบลักษณะของจิตในระดับต่างๆ ได้ เมื่อมีการแสดงออกทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ

ระดับต่ำสุดคือจิตที่มีลักษณะเป็นเปรต ซึ่งเห็นได้จากพฤติกรรม เช่น ไม่ทำงาน แต่ชอบขอส่วนแบ่ง หรือชอบคลุกคลีกับสิ่งไม่สะอาด ลักษณะของเปรตนี้มีคำอธิบายอย่างละเอียดอยู่ในหนังสือเรื่องไตรภูมิ

สูงขึ้นอีกขั้นหนึ่งคือระดับจิตเดรัจฉาน ดูเหมือนท่านจะหมายถึงผู้ที่ทำประโยชน์บ้าง แต่มักแก้ปัญหาด้วยการใช้กำลัง ชอบทะเลาะวิวาท แย่งชิง

ต่อไปถึงระดับจิตที่เป็นคน ท่านอธิบายว่า เป็นผู้รู้ และ/หรือมีศีลธรรมขั้นพื้นฐาน คือ มีศีล 5 เป็นจิตที่ได้มาจากการฝึกอบรม แต่ยังมีกิเลสและอวิชชาที่จะต้องขจัดอีกมาก

จิตขั้นสูงสุดในมนุษย์คือจิตที่เป็นเทวดา ท่านหมายถึงผู้ที่มีศีลธรรมขั้นสูงขึ้น เช่น มีหิริโอตตัปปะ พรหมวิหาร และธรรมะข้ออื่นๆ

ถ้าสรุปด้วยภาษาของอาจารย์บุญเหลือ ก็คือเป็นผู้ที่รู้จักอาย และไม่พยาบาท แต่ก็ยังมีกิเลสและอวิชชาเหลืออยู่ เช่น มีความอ่อนแอ อ่อนไหวอยู่ในพฤติกรรม เป็นจิตที่ได้มาจากการฝึกอบรมเช่นเดียวกัน

ข้าพเจ้าเชื่อว่าอาจารย์บุญเหลือก็มองมนุษย์เช่นเดียวกันนี้ อาจารย์จึงพูดเรื่องความหยาบ ละเอียด ความประณีตในใจคน และพูดเรื่องการอบรมจิตใจให้สูงขึ้น คือ ยกกระดับจิตให้สูงขึ้นกว่าเดิมด้วยการอบรม

อาจารย์เคยพูดและเขียนไว้ในที่ต่างๆ ว่า

การศึกษาคือการฝึกอบรมจิตใจ

การใดที่ไม่มีการฝึกอบรมจิตใจ การนั้นไม่ใช่การศึกษา

หลังอาหารเย็นวันหนึ่งที่ทับแก้ว อาจารย์เดินเล่นกับข้าพเจ้าบนถนนสายเดียวที่มีอยู่ในขณะนั้น ข้าพเจ้าปรารภขึ้นว่าข้าพเจ้ามีปัญหาเรื้อรังที่พยายามแก้อยู่ แต่ยังแก้ไม่ได้ คือการเอาชนะความโกรธ แม้จะพยายามตั้งใจมั่นว่าจะอดทนเมื่อมีสิ่งเร้าให้โกรธ แต่ก็ไม่ค่อยสำเร็จ ทำให้ต้องต่อว่าตนเองอยู่บ่อยๆ จะทำอย่างไรจึงจะเอาชนะความโกรธได้อย่างถาวร

อาจารย์ตั้งใจฟัง หยุดเดิน แล้วตอบว่า “รู้ตัวอย่างนี้ ดีแล้ว นี่แหละคือการฝึกอบรมจิตใจ เป็น mind training เธอฝึกต่อไป แล้วสังเกตดู ความโกรธอาจจะลดลง หรือโกรธข้ามลง ต้องใช้เวลา”

ข้าพเจ้านำมาเล่าให้ฟังเป็นข้อเตือนใจสำหรับคนโง่งง่าย เช่นที่ข้าพเจ้าเป็น เดียวนี้ข้าพเจ้าก็ยังฝึกอยู่ และเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้อาจารย์บุญเหลือยังมีชีวิตอยู่ สำหรับข้าพเจ้า

วันนั้นอาจารย์ถามข้าพเจ้าเรื่องส่วนตัว เนื่องจากอาจารย์ไม่เคยรู้จักข้าพเจ้ามาก่อนที่จะได้ทำงานด้วยกัน ที่ทับแก้ว

ตอนหนึ่งข้าพเจ้าเล่าว่าคุณแม่เป็นคนเรียนหนังสือเก่งมาก ท่านเรียนแผนกวิทยาศาสตร์ สอบชั้นมัธยมแปดเมื่อ พ.ศ. 2475 ได้คะแนนยอดเยี่ยม ติดบอร์ດอันดับที่ 9 ของประเทศ ท่านสอนภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ให้ข้าพเจ้าจนจบชั้นมัธยม 6 ส่วนคุณพ่อมีการศึกษาน้อยได้เข้าโรงเรียนไม่ทันจบมัธยมสองก็ต้องออก แต่คุณพ่อสอนข้าพเจ้าเรื่องการพูดความจริง การประหยัด การออม การแบ่งปัน ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบต่อหน้าที่และความกตัญญู ท่านบอกว่าคนอกตัญญูไม่ใช่คนดี

อาจารย์ฟัง และคงคิดอะไรตลอดเวลา เมื่อข้าพเจ้าเล่าจบ ท่านก็พูดว่าคนทั่วไปมักจะเข้าใจผิด คิดว่าการเข้าโรงเรียน คือการมีการศึกษา แล้วอาจารย์ก็พูดถึงความแตกต่างระหว่างการมีการศึกษา และการเข้าโรงเรียน โดยใช้ภาษาอังกฤษว่า **Education** และ **Schooling**

ท่านว่าคนที่มีการศึกษาสูงที่เรียกว่า **“highly educated”** นั้นไม่จำเป็นต้องได้เข้าไปเรียนในโรงเรียนหรือในสถานศึกษาระดับสูงที่เรียกว่า **“high school”** หรือมหาวิทยาลัย เสมอไป

อาจารย์บอกว่า คุณพ่อของข้าพเจ้า ได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดี แม้ว่าจะไม่ได้เข้าเรียนในโรงเรียนจนจบชั้นสูงอย่างคุณแม่ มิฉะนั้นท่านคงไม่สอนข้าพเจ้าอย่างนั้น

ข้าพเจ้าเล่าเรื่องนี้ให้คุณพ่อคุณแม่ฟัง และมักมีโอกาสดำเนินการศึกษาศึกษาของอาจารย์เรื่องการมีการศึกษากับการได้เข้าโรงเรียนให้แก่ญาติ มิตร ศิษย์ คนในครอบครัว คนบางคนที่รู้จัก หรือแม้แต่คนขับรถแท็กซี่ หลังจากนั้นข้าพเจ้าก็ได้ครูและมิตรเพิ่มขึ้น

ต่อจากวันนั้นไม่นานนัก มีอาจารย์จากคณะศึกษาศาสตร์ที่ทับแก้ว และคนอื่นเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าได้อ่านบทความเรื่องหนึ่งที่อาจารย์เขียนเกี่ยวกับ **mind training**, และ **education vs schooling** นอกจากนี้ในหนังสือชื่อความสำเร็จและความล้มเหลว ที่อาจารย์บุญเหลือแต่ง อาจารย์ก็กล่าวถึงเรื่องการศึกษาซึ่งหมายถึงการฝึกอบรมจิตใจ และการไปเข้าเรียนในสถานที่ที่ไม่มีการอบรม ดังนี้

“การศึกษาที่ไม่มีการอบรมนั้น ไม่ควรเรียกว่าการศึกษา ในวงพระพุทธศาสนาคำว่า สิกข หรือ ศึกษา มีความหมายถึงการอบรมใจโดยตรง แต่คนไทยเรามักเข้าใจว่า การศึกษาคือความรู้ที่ได้รับจากโรงเรียนหรือโรงเรียนใดก็ตามที่มีหลักสูตร มีการสอบขึ้นชั้น และการให้แผ่นกระดาษบอกว่าได้สอบผ่านออกมา โรงเรียนที่กล่าวนี้เราใช้อีกชื่อหนึ่งว่าสถาบันการศึกษา แต่โรงเรียนใดก็ตามที่ไม่ให้การอบรมนั้น ไม่น่าเรียกว่าสถาบันการศึกษา” (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2527, น. 2)

สำหรับอาจารย์บุญเหลือนั้น เมื่อใช้คำการศึกษา อาจารย์จะหมายถึงการอบรมด้วยเสมอ อาจารย์มองผู้ที่ขาดโอกาสได้รับการอบรมจิตใจให้สูงขึ้นกว่าที่มีมาแต่กำเนิดด้วยความเมตตา เช่นมีคนเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า มีคนมาฟ้องอาจารย์ว่าคนๆ หนึ่งพูดปด อาจารย์ก็เรียกว่า *“เขาพูดจากจินตนาการ”*

ข้าพเจ้าเองเคยบ่นว่ามีคนพูดความไม่จริงเกี่ยวกับการกระทำของข้าพเจ้า อาจารย์ก็ให้สติว่า *“คนเราจะพูดตามประสบการณ์ของตนเอง ตนเป็นอย่างไรก็คิดว่าคนอื่นก็เป็นอย่างนั้น เรารู้ว่าคุณจริงเป็นอย่างไรก็พอแล้ว”*

คำเตือนของอาจารย์ทำให้ข้าพเจ้ารู้จักคนที่ชอบพูดถึงผู้อื่นมากขึ้น และมักไม่รีบเชื่อในเรื่องที่ได้ยิน คนที่ชอบพูดถึงผู้อื่นในด้านที่เสียหาย แสดงว่าคนๆ นั้นเชื่อว่าตัวของเขาดีกว่าผู้ที่เขาพูดถึง และคนที่ชอบว่าคนอื่นให้เราฟัง คนๆ นั้นย่อมจะว่าเราให้คนอื่นฟังได้เช่นกัน สิ่งที่เราควรทำอย่างหนึ่ง ถ้าเราจำเป็นต้องคบกับคนที่มึนสย เช่นนี้ต่อไปก็คือ ปล่อยวางจากสิ่งที่ได้ยิน

ข้าพเจ้าคิดว่าตนเองโชคดีมากที่ได้มีโอกาสทำงานและอยู่ใกล้ชิดท่านทั้งในยามทุกข์และยามสุข ได้มีโอกาสสัมผัสความเป็นมนุษย์ และความเข้าใจมนุษย์ของอาจารย์ ทำให้เข้าใจตนเองและคนอื่นมากขึ้น

เมื่อเปิดคณะอักษรศาสตร์ที่นครปฐม มีการพูดถึงนักศึกษาที่จะเลือกมาเรียนว่าคงไม่มีใครเลือกทับแก้วเป็นอันดับหนึ่ง เพราะเป็นคณะวิชาใหม่ และอยู่ต่างจังหวัด

สมัยนั้นนักเรียนเลือกสถานที่ศึกษาได้ 6 แห่งเรียงอันดับที่ต้องการมากที่สุดเป็นอันดับที่ 1 ดูเหมือนจะมีคนพูดว่าเด็กส่วนมากคงเลือกทับแก้วเป็นอันดับ 6

ข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าอาจารย์พูดว่าอย่างไรในเรื่องนี้ แต่จำได้ที่อาจารย์พูดว่า “เด็กบางคน พูดไปสักคำสองคำก็เข้าใจได้ทั้งหมด บางคนพูดสองสามครั้งไม่รู้เรื่อง บางคนเราอาจต้องพูดเป็นสิบครั้ง” ข้าพเจ้าฟังแล้วก็เตรียมใจว่าถ้าจะต้องพูดเรื่องเดียวกันซ้ำถึง 10 ครั้งก็อย่าเพิ่งท้อ แต่บุญของเรา ลูกศิษย์ที่ทับแก้วส่วนใหญ่เป็นนักศึกษาประเภทพูดสองคำ หรือแม้แต่คำเดียวก็รู้เรื่อง

ดูอาจารย์จะมีความสุขมากกับการสอนที่ทับแก้ว แม้ลาออกจากราชการ ออกจากตำแหน่งคนบดีแล้ว อาจารย์ก็ยังไปสอนพิเศษ และไปร่วมกิจกรรมพิเศษต่างๆ ที่ข้าพเจ้าจัดขึ้นในตอนคำอยู่เสมอ

ในระหว่างที่อาจารย์ไปสอนพิเศษ หรือไปร่วมกิจกรรมพิเศษ อาจารย์จะพักผ่อนที่บ้านของข้าพเจ้า ก่อนหรือหลังกำหนดการ เพราะคณะฯ ไม่มีที่ให้อาจารย์พักตามอัยยาศัย คือบางครั้งอาจารย์ก็จำเป็นต้อง “เอนหลัง” ในท่าสบาย มีหมอนประจำตัว บางครั้งอาจารย์ก็อยากเดิน ที่บ้านข้าพเจ้า อาจารย์ทำได้ทุกอย่างตามอัยยาศัย เช่น ยืนเกาะเสาประตูครัว ดูข้าพเจ้าทำอาหารให้ลูก และขอรับประทานด้วย

วันหนึ่งคุณหมอสามีอาจารย์มารับอาจารย์ข้า จนถึงเวลาอาหารเย็นก็ยังไม่ว่าง ข้าพเจ้าก็ไม่ได้เตรียมไว้ อาจารย์บอกว่าข้าพเจ้าจะรับประทานอะไร อาจารย์ก็จะรับประทานด้วย ข้าพเจ้าบอกว่า “แต่มันเผ็ดนะ” อาจารย์ก็ตอบว่า “เผ็ด ก็กินน้อยๆ ซิเธอ”

ครอบครัวข้าพเจ้ามักใช้คำนี้เมื่อสถานการณ์บังคับให้ทำสิ่งที่ไม่ถูกใจ เพื่อให้ชีวิตมีความผ่อนคลายมากขึ้น

อาจารย์เป็นผู้ที่เข้าใจมนุษย์เป็นอย่างดี ข้าพเจ้าคิดว่าเพราะอาจารย์รู้จักตัวตนของอาจารย์เป็นอย่างดีนั่นเอง

ถ้าคนเราไม่รู้จักตนเองอย่างดี ไม่รู้ข้อดี ข้อจำกัดของตนเอง คนๆ นั้นจะไม่มีวันรู้จักคนอื่นอย่างที่ได้ เพราะตัวของเราคือเครื่องมืออย่างเดียวที่เราใช้สำหรับรู้จักโลกและชีวิต

มีเหตุการณ์สำคัญที่สุดในชีวิตของข้าพเจ้าสองครั้งที่อาจารย์มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง และมีผลทำให้ข้าพเจ้าเป็นอย่างที่เป็นอยู่อย่างนี้ ถ้าไม่มีอาจารย์บุญเหลือเข้ามาในชีวิตจังหว่นั้น ข้าพเจ้าก็คงมิได้อยู่มาจนได้เขียนบทความนี้

เหตุการณ์แรกข้าพเจ้าเล่าในที่นี้ไม่ได้ เพราะซับซ้อน และมีเรื่องเบื่องหลังมากเกินไป

ส่วนเหตุการณ์ที่สองเล่าง่าย คือ เป็นเรื่องของคนนอกหัก ที่ต้องช้อนน้ำตาต่อหน้าผู้คน ต้องปฏิบัติภารกิจประจำ ต้องสอนหนังสือ ต้องขับรถ ฯลฯ โดยที่ไม่มีหัวใจ

อาจารย์บุญเหลือทราบเรื่องนี้จากศิษย์รักของอาจารย์ คือ อาจารย์มยุรี สุขวิวัฒน์ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ข้าพเจ้าเคารพรักมาก ข้าพเจ้าไม่นึกว่าอาจารย์บุญเหลือจะสนใจเรื่องส่วนตัวของผู้ร่วมงานปลายแถวอย่างข้าพเจ้า

แล้วอยู่ๆ วันหนึ่ง อาจารย์ก็เอานิยายประโลมโลกย์ของนักเขียนอังกฤษที่นักเรียนวรรณคดีไม่มีวันเรียนกันในห้องเรียนมาให้ข้าพเจ้า “ช่วยอ่าน” เพื่อจะให้วิจารณ์หรืออย่างไรก็จำไม่ได้ จำได้แต่ว่าต้องอ่านเสียก่อนจึงจะทำขั้นตอนต่อไปได้

หนังสือเล่มนั้นเรียกน้ำตาคนอ่านออกมาจนหมด ข้าพเจ้าได้รู้ว่่าน้ำตาเป็นยาล้างตาที่มีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง ทำให้ตาสว่าง มองเห็นสัจธรรม มองเห็นความไม่แน่นอนของชีวิตได้ชัดเจน รู้ซึ่งถึงความทุกข์ที่เกิดจากการพยายามฝืนไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลง ความทุกข์จากการยึดมั่นในสิ่งที่ไม่ใช่ เห็นความโง่เขลา และความอ่อนแอของตนเอง และในที่สุดก็มองเห็นความอ่อนแอของคนที่เคยรักกันแต่ต้องอยู่ห่างกันคนละซีกโลกและเข้าใจเขาได้

ข้าพเจ้าใช้เวลาที่เหลือจากงานประจำที่ทับแก้ว ทำกิจกรรมอื่นๆ หลายนานอกมหาวิทยาลัย เช่น ช่วยเตรียมงานก่อตั้งสำนักงานเยาวชนแห่งชาติ ช่วยงานขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก งานของยูวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย เขียนบทความตีพิมพ์ในวารสารและนิตยสารต่างๆ ฯลฯ

งานเหล่านั้นทำให้เห็นคุณค่าของการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ทำให้ได้เพื่อนร่วมงานที่มีวัย และประสบการณ์ต่างๆ มีความรู้เพิ่มขึ้น ได้ประสบการณ์มากขึ้น มีเรื่องต่างๆ ให้คิดมากขึ้นจนลืมความทุกข์ของตัวเอง

อาจารย์มีจิตวิทยามนุษย์สูงมากที่เปรยให้ได้ยินว่า “คนฉลาด เมื่อมีความทุกข์ จะทำงานเพื่อคนอื่น” แม้อาจารย์จะมีได้พูดกับข้าพเจ้าโดยตรง แต่ข้าพเจ้าก็เกิดกำลังใจ มีความมั่นใจตนเองมากขึ้นจนกล้าค้านอาจารย์เมื่อทราบว่าท่านคิดจะลาออกจากตำแหน่งคณบดีคณะที่อาจารย์ก่อตั้งมากับมือและจะลาออกจากราชการที่ทับแก้วด้วย ค้านด้วยความเห็นแก่ตัวมากกว่าด้วยเหตุผลใดๆ ทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อพบข้อความที่อาจารย์เขียนไว้ตอนหนึ่งในหนังสือเรื่อง**ความสำเร็จและความล้มเหลว** ก็สะดุ้ง ระแวงว่าอาจารย์หมายถึงตัวหรือเปล่า อาจารย์เขียนไว้ว่า “อาจมีผู้กล่าวว่าข้าพเจ้าเป็นคนขี้ฉลาด ตามธรรมชาติของงานเมื่อเริ่มก่อตั้ง ย่อมต้องมีอุปสรรคทุกงาน” (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2527, น. 211)

นึกไปถึงเย็นวันหนึ่ง ที่ทับแก้ว อาจารย์ให้ลูกศิษย์ขึ้นมาดูที่ห้องพักที่ข้าพเจ้ากำลังทำอะไรอยู่ สำหรับข้าพเจ้าแล้ว ไม่ว่าจะทำอะไรอยู่ในระยะนั้น ข้าพเจ้าก็หยุดได้ทั้งสิ้น ถ้าทราบว่าอาจารย์ต้องการพบอาจารย์ชวนข้าพเจ้าออกไปข้างนอก พอสตาร์ทรถก็ถามว่าอาจารย์จะไปไหน อาจารย์บอกว่าไปเรื่อย ๆ แอบมองหน้าท่านก็เดาได้ว่าอาจารย์กำลังคิดเรื่องสำคัญ

สมัยนั้นสองข้างถนนเพชรเกษมจากทับแก้วถึงราชบุรียังมีต้นตาล เป็นทิวแถวบนคันนาข้าวที่กว้างจนจรดฟ้าทางทิศตะวันออก และจรดทิวเขาทางทิศตะวันตก ต้นกล้วยสีเขียวสดยังมีน้ำหล่อโคนต้น มีเงาสะท้อนลงไปเงาเมฆ เงาต้นตาลสูงสง่าสะท้อนแทรกอยู่เป็นระยะ ในบางแห่ง ต้นข้าวโตกว่า มีใบอ่อนพลิ้วเป็นคลื่นสีเขียวนุ่มในสายลมยามเย็น

อาจารย์บอกให้หยุดแถวนั้นก่อน ข้าพเจ้าเห็นมีทางเล็กๆ ทำด้วยดินลูกรังทอดจากถนนลงไปเป็นคันนาขนาดใหญ่ จึงขับรถลงไปจอดในระยะที่จะถอยหลังขึ้นมานบนถนนได้ไม่ยาก อาจารย์มองไปไกลข้างหน้าเหมือนไม่เห็นดวงอาทิตย์สีแดงใกล้ค่ำๆ ตก ระหว่างแถวต้นตาลและดงไม้หน้าทิวเขาที่อยู่ห่างออกไปถึงขอบฟ้าไม่เห็นนกยางสีขาวที่เดินหาปลาอยู่ระหว่างต้นข้าวสีเขียวสด

เย็นวันนั้น ข้าพเจ้าได้นั่งอยู่ตามลำพังกับนักปราชญ์ที่โลกเพิ่งรู้จักเมื่อปีที่แล้ว ในบรรยากาศที่สงบ และสวยงาม ได้เห็นท่านในเวลาที่ใช้ความคิดตัดสินใจ

เราไม่ได้พูดอะไรกันอีกเลยจนกลับมาถึงทับแก้ว

ต่อมาอีกไม่นาน ท่านได้ตัดสินใจเลือกทำสิ่งที่ท่านเขียนไว้ในหนังสือเรื่อง**ความสำเร็จและความล้มเหลว**ว่า “ข้าพเจ้าจึงได้กราบถวายบังคมลาออกพ้นจากราชการเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2513” (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2527, น. 211)

ส่วนตัวข้าพเจ้านั้น อีก 1 เดือนต่อมาก็เดินทางไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ เมื่อไปกราบลาท่านที่บ้านท่านเดินมาส่งที่รถ ให้พรว่า “เมื่อมีความทุกข์ขอให้ทนได้”

พรของอาจารย์ศักดิ์สิทธิ์เกินคาด เพราะทำให้ข้าพเจ้าเตรียมใจสู่ความทุกข์อย่างไม่หวาดหวั่นและไม่น่าเชื่อว่า 3 ปีในลอนดอน ความทุกข์ไม่เคยเยี่ยมกรายเข้ามาในชีวิตของข้าพเจ้าเลย ความทุกข์คงจะกลั้วคนที่เตรียมใจพร้อมจะสู้กับมัน

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณอาจารย์ให้ผู้อ่านทุกท่านด้วย

เรื่องของอาจารย์ที่ข้าพเจ้าเล่าให้ท่านฟังในวันนี้ แทบทั้งหมดเป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าได้สัมผัสด้วยตนเองมากกว่ามาจากหนังสือที่อาจารย์แต่ง และดูเป็นเกร็ดเล็กน้อยในชีวิต แต่เป็นสิ่งที่ทำให้ข้าพเจ้าได้สัมผัส

ความเป็นมนุษย์ในตัวของนักปราชญ์ ทำให้ข้าพเจ้าเคารพรัก และมีความศรัทธาในตัวอาจารย์ เห็นคุณค่าพิเศษที่อยากจะถ่ายทอดให้ผู้ฟัง ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่าจะมีประโยชน์ต่อท่านบ้าง

เมื่อจะแต่งงาน ข้าพเจ้านำบัตรเชิญไปให้ แต่ไม่ได้เชิญอาจารย์ไปร่วมงาน เพราะทราบมานานแล้วว่า อาจารย์ไม่ไปงานแต่งงานของใคร อาจารย์เปิดซองดูเห็นชื่อคุณพ่อของอาจารย์มาโนช และคุณพ่อของข้าพเจ้าเป็นเจ้าภาพ อาจารย์ก็เปรยความที่มีความหมายตรงข้ามกับสิ่งที่อาจารย์เห็นบนบัตรเชิญว่า “คนสมัยนี้เขาไม่เห็นว่าคุณแม่เขามีเกียรติ สำคัญพอจะเป็นเจ้าภาพงานแต่งงานของเขา ชอบไปเอาคนใหญ่คนโตมาเป็นเจ้าภาพ”

ข้าพเจ้าเข้าใจความหมายของอาจารย์ และนึกไม่ถึงที่เห็นอาจารย์ในงานแต่งงานของข้าพเจ้า ซึ่งตัวข้าพเจ้าเองไปถึงเป็นคนสุดท้าย เห็นอาจารย์กำลังรับแขกแทนคุณแม่และญาติๆ ของข้าพเจ้าซึ่งนั่งคุยกันเหมือนเป็นแขกกลุ่มหนึ่ง

ข้าพเจ้าดีใจและภูมิใจมาก เข้าใจได้ว่าอาจารย์บอกทางอ้อมว่าข้าพเจ้าทำสิ่งที่ท่านพอใจ เห็นว่าถูกต้อง และข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสถ่ายทอดความภูมิใจในเรื่องนี้ แก่ผู้ที่ต้องการเจ้าภาพสำหรับการแต่งงานของตนในระยะต่อมา

เมื่อลูกของข้าพเจ้ายังเล็กมาก นอนอยู่ในเตียงนอนเล่นของเด็ก วางอยู่บนพื้นตรงหน้าเก้าอี้ที่อาจารย์นั่งคุยกับข้าพเจ้า ซึ่งนั่งอยู่บนพื้นใกล้ลูก ลูกจะหันสายตาไปจับที่หน้าอาจารย์เวลาอาจารย์พูด และหันมามองหน้าข้าพเจ้าเวลาที่ข้าพเจ้าพูด อาจารย์คงสังเกตเห็นอยู่นาน จึงหันมามองหน้าเขา ยังไม่ทันที่อาจารย์จะพูดอะไร ลูกสาวก็ยิ้มหวาน เห็นเหงือกสีชมพู ไม่มีฟันสักซี่เดียว ตาเป็นประกายจ้องหน้าอาจารย์ พออาจารย์พูดด้วยเขาก็แสดงปฏิกิริยาตอบรับอย่างดีใจมาก สื่อสารกับอาจารย์ด้วยเสียงและกิริยาท่าทางเป็นเวลานาน

อาจารย์บอกว่าเด็กในบ้านที่มีผู้ใช้ภาษาสื่อสารกันอยู่เป็นประจำจะเรียนรู้ภาษาได้เร็วกว่าเด็กในบ้านที่คนไม่ค่อยพูดกัน เมื่อเด็กพูดได้ ก็จะพูดจนเราแปลกใจ สิ่งที่อาจารย์พูดเป็นความจริง โดยเฉพาะในกรณีของลูกสาว

แล้ววันหนึ่งอาจารย์ก็คงจะแปลกใจจริงๆ เมื่อปรารภว่า “เอ แล้วนี่ยายจะตอบหนูว่ายังไงล่ะนี่” คือ ลูกสาวถามเกี่ยวกับอวัยวะของทศกัณฐ์ที่มีสิบหน้า เขาถามด้วยภาษาเด็กว่าอวัยวะอย่างอื่นที่แต่ละคนมีคนละ 1 นั้น ทศกัณฐ์มีเท่าไร

คำถามนั้นก็ยังไม่คำตอบอยู่จนวันนี้

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไป อาจารย์สามารถสื่อสารกับเด็กเล็กๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ วันหนึ่งอาจารย์ให้ข้าพเจ้าพิมพ์เอกสารให้ ลูกสาวไม่ยอมให้ใช้เครื่องพิมพ์ของอาจารย์ ปากก็บอกลำๆ ว่า

“แม่ อย่าเย็น ของบุญเหี่ยวเค้า” อาจารย์นิยดาจะอึดออกไป ก็ไม่ยอม อาจารย์ต้องลุกมาบอกว่า

“แม่ ไม่ได้เล่นของของยาย แม่ช่วยพิมพ์หนังสือให้ยาย หนูไปเล่นข้างนอกก่อนนะ” เขาจึงยอมให้ข้าพเจ้าพิมพ์จนเสร็จ

อีกครั้งหนึ่งอาจารย์บุญเหลือมารับประทานอาหารเย็นที่บ้าน พร้อมกับหม่อมราชวงศ์ आयุมงคล โสณกุล และอาจารย์ฐะปะนีย์ นาครทรรพ ก่อนที่จะไปร่วมสนทนาเรื่อง “อ่านอย่างไร จึงจะเรียกว่าอ่านเป็น” ที่คณะอักษรศาสตร์ในตอนค่ำ ซึ่งเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่ข้าพเจ้าจัดให้นักศึกษาเป็นครั้งคราวตลอดปี

ลูกก็จะขอตามไปงานด้วย ใครจะพูดอย่างไรก็ไม่ยอม อาจารย์บอกให้ข้าพเจ้าขึ้นไปแต่งตัว อาจารย์จะพูดกับลูกสาวเอง พอข้าพเจ้าแต่งตัวเสร็จ ลงมาข้างล่าง ก็เห็นว่าทุกคนกำลังทยอยกันไปขึ้นรถ ลูกสาวยื่นจับมือคุณแม่ข้าพเจ้าไว้แน่นด้วยมือเล็กๆ มือหนึ่ง อีกมือหนึ่ง ก็โบก “บายๆ” ทุกคนรวมทั้งแม่ของเขาด้วย

ข้าพเจ้าถามว่าอาจารย์ทำอย่างไร ลูกสาวซึ่งมีอายุไม่ถึง 3 ขวบจึงยอมอยู่บ้านแต่โดยดี ไม่ได้ติดตามไปที่ห้องประชุม อาจารย์บอกว่า “ฉันบอกหนูว่า พวกเราจะต้องออกไปทำงานกัน ไม่มีใครอยู่บ้าน ดูแลคุณยาย คุณยายต้องอยู่คนเดียว มีแต่หนูนี่แหละที่จะดูแลคุณยายได้ หนูจะอยู่บ้าน เป็นเพื่อนคุณยายได้ไหม”

อาจารย์เข้าใจจิตวิทยาเด็ก เข้าใจคน วิธีพูดของอาจารย์ทำให้แม้แต่เด็กเล็กๆ ก็มองเห็นคุณค่าของตนเอง และพร้อมที่จะเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อทำประโยชน์ให้ส่วนรวม

ในการสนทนาคำนั้น อาจารย์ได้ฝากคำโฆษณาให้เห็นคุณค่าของการอ่านหนังสือ ด้วยการดัดแปลงคำโฆษณาชวนให้เด็กซื้ออาหารว่างชนิดหนึ่งว่า “หนังสือ: วัตถุร่ายเพื่อน”

แม้อาจารย์จะเห็นด้วยกับนักวิชาการชาวต่างชาติที่เข้ามาทำงานในเมืองไทยว่า “ประเทศไทยเป็นประเทศที่ไม่อ่านหนังสือ” (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2527, น. 226) ซึ่งเป็นสิ่งถ่วงความเจริญของประเทศ อาจารย์ก็พยายามหาทางแก้ไขด้วยวิธีต่างๆ เช่น พยายามให้โรงเรียนไทยสนับสนุนการอ่าน และตัวท่านเองก็เขียนหนังสือหลายรูปแบบเพื่อจูงใจให้คนไทยอ่านหนังสือ อาจารย์เขียนบทวิจารณ์วรรณคดีทั้งวรรณคดีไทยโบราณ และวรรณคดีสมัยใหม่ เช่น นวนิยายของนักเขียนร่วมสมัย เพื่อเป็นสะพานเชื่อมผู้อ่านกับผู้เขียน ซึ่งเป็นหลักการอย่างหนึ่งของนักวิจารณ์

อย่างไรก็ตามความขัดแย้ง หรือ ความขัดใจระหว่างนักวิจารณ์ และนักประพันธ์ก็มีปรากฏอยู่เป็นครั้งคราว ซึ่งในวัฒนธรรมทางวรรณกรรมถือเป็นปรากฏการณ์ปกติ แต่เมื่อนักประพันธ์ผู้มีชื่อเสียง เช่น “กฤษณา อโศกสิน” เขียนบทความชื่อ

“บูชาพระคุณ ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงบุญเหลือ (บุญชร) เทพยสุวรรณ เนื่องในวันครบ 100 ปี
ชาตกาล 13 ธันวาคม 2554”

ปรากฏการณ์นี้ไม่ใช่ปรากฏการณ์ปกติ เป็นปรากฏการณ์พิเศษ ที่ขึ้นบทใหม่ของประวัติศาสตร์วิจารณ์ของไทยที่กำลังรอผู้แต่งอยู่ และในระหว่างที่รอนี้ ก็น่าที่จะต้องมีการกล่าวถึงบ่อยๆ ตามโอกาสที่สมควร

ความหวังอย่างหนึ่งของอาจารย์บุญเหลือคือหวังจะได้เห็นนักวิจารณ์ที่ดีในสังคมไทย อาจารย์เคยพูดว่า นักวิจารณ์ที่ดีมีส่วนช่วยพัฒนาสิ่งที่วิจารณ์ ไม่ว่าจะเป็นนักวิจารณ์วรรณคดี นักวิจารณ์ศิลปะแขนงอื่น หรือแม้แต่นักวิจารณ์สังคม อาจารย์มีความเชื่อว่านักวิจารณ์วรรณคดีที่ดีนั้นระบบการศึกษาที่ดีสามารถสร้างขึ้นได้ง่ายกว่าสร้างนักประพันธ์ และหลักสูตรของคณะอักษรศาสตร์ที่อาจารย์สร้างขึ้นนั้นแฝงความหวังนี้ของอาจารย์ไว้ด้วย

ตัวอาจารย์เองก็ทำหน้าที่ผู้สอนนิพนธ์วรรณคดีวิจารณ์ แต่งตำราเรื่องการวิจารณ์วรรณคดี และทำหน้าที่นักวิจารณ์ในทางปฏิบัติ คิดว่าคงไม่มีผู้ใดที่สอนนิพนธ์วรรณคดีวิจารณ์จะไม่เคยอ่านสารคดีชื่อ “หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย” และหนังสือชื่อ “วิเคราะห์วรรณคดีไทย” ที่อาจารย์เป็นผู้แต่ง

ในความเรียงเรื่อง “หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย” อาจารย์บุญเหลือได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับนวนิยายที่ “กฤษณา อโศกสิน” แต่งหลายเรื่อง มีทั้งชม ทั้งติ

เมื่อ “กฤษณา อโศกสิน” อ่านแล้ว เธอก็เขียนบทความดังกล่าว และนิตยสารสกุลไทยก็ได้นำลงตีพิมพ์ออกวางตลาด ไม่ถึง 1 เดือนก่อนวันครบ 100 ปีแห่งชาตกาลของอาจารย์

ข้าพเจ้าใคร่ขอเชิญชวนให้ท่านอ่านเรื่อง “หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย” และบทความของคุณ “กฤษณา อโศกสิน” เพื่อท่านจะได้สัมผัสคุณสมบัติที่สมควรจะได้สัมผัสด้วยตนเอง หากท่านเป็นอาจารย์ เป็นนักศึกษา เป็นนักประพันธ์ เป็นนักวิจารณ์ หรือเป็นผู้ที่สนใจศิลปวิจารณ์ในบ้านเมืองของเรา

ความจริงใจของนักวิจารณ์ทำให้บทวิจารณ์ของเขามีคุณค่าทั้งต่อตัวผู้ได้รับการวิจารณ์และต่อผู้อ่านที่สนใจ เช่นเดียวกับความจริงใจของนักประพันธ์

เนื้อหาของบทความนี้ออกจะคล้ายเนื้อหาในภาพหนึ่ง คือไม่ติดต่อกันสนิทเหมือนในภาพยนตร์ เพราะได้กล่าวแล้วว่าเป็นการเล่าเกร็ดชีวิตของอาจารย์ในส่วนที่ยังไม่มีผู้ใดกล่าวถึงมาก่อน

อาจารย์บุญเหลือ เจริญเติบโตในวังบ้านหม้อ ซึ่งมีผู้คนอาศัยอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมาก และหลายระดับหลายวัย อาจารย์มีประสบการณ์สูงมากในด้านการสื่อสารกับบุคคลต่างวัย ต่างประสบการณ์

วันหนึ่งอาจารย์กับข้าพเจ้าจะออกไปสระผมกัน ข้าพเจ้าจอตกรถส่งอาจารย์ที่หน้าร้านทำผม ส่วนตนเองขับออกไปหาที่จอด พอเดินมาถึงที่ร้านก็ได้ยินเสียงเด็กสาวช่างทำผม พูดโดยไม่มีหางเสียง ไม่หันมามองหน้า

อาจารย์ว่า “ป้า มาทางนี้” ทำให้เข้าใจเอาเองว่าให้ไปนอนบนเตียงสระผม อาจารย์ลุกจากที่นั่ง เดินไปทางทิศที่เตียงตั้งอยู่ด้วยกิริยาปกติ

ข้าพเจ้าจำได้ ไม่เคยลืม เวลาคนขายของ หรือคนขับแท็กซี่เรียกว่า “ป้า” “ย่า” “ยาย” ข้าพเจ้าก็จะมองเห็นภาพอาจารย์บุญเหลือเดินไปที่เตียงสระผม แล้วข้าพเจ้าก็จะสื่อสารกับคนเหล่านั้นด้วยกิริยาปกติ และมักจะเล่าเรื่องนี้ให้ญาติมิตรฟังเมื่อได้ยินเขาบ่นเรื่องคนไม่รู้จักมานับญาติกับเขา นับเป็นบทเรียนที่ดีจากชีวิตจริง เรื่องมนุษย์สัมพันธ์ในทางปฏิบัติ

ได้กล่าวแล้วว่าเนื้อหาของบทความนี้เป็นเกร็ดเล็กน้อยในชีวิตของอาจารย์ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่ามีความค่าแสดงให้เห็นความเป็นมนุษย์ที่มีชีวิตจิตใจ มีความเข้าใจมนุษย์ด้วยกัน และมีเมตตาธรรมสูง

เมื่อข้าพเจ้าขับรถเป็นใหม่ๆ เวลาจะขับเข้ากรุงเทพฯ อาจารย์ผู้ใหญ่ท่านหนึ่งจะช่วยขับให้จนถึงวิทยาเขต วังท่าพระ ถนนหน้าพระลาน แล้วข้าพเจ้าก็จะขับต่อไปบ้านที่ตึกดิน และมักจะมีอาจารย์ที่อยู่กรุงเทพฯ โดยสารเข้ามาด้วย

วันหนึ่งข้าพเจ้าพร้อมจะขับเอง อาจารย์ที่เคยโดยสารไปด้วยเห็นเข้าก็ขอให้ไปส่งท่านที่สถานีรถไฟแทน ไม่กล้านั่งรถที่ข้าพเจ้าขับเข้ากรุงเทพฯ ไม่ทราบว่าคุณอาจารย์บุญเหลือทราบเรื่องนี้ได้อย่างไร ต่อมาท่านก็เป็นผู้โดยสารเมื่อเวลาข้าพเจ้าจะเข้ากรุงเทพฯ ทำให้ข้าพเจ้ามีความมั่นใจมากขึ้น และต้องเพิ่มความระมัดระวังมากขึ้นด้วย แต่ไม่ว่าจะระวังอย่างไร ข้าพเจ้าก็ยังเบรค และออกรถได้ไม่นุ่มนวล พอเบรค รถก็กระตุกกะทันหัน บุหรี่ตกจากนี้อาจารย์ลงมาทะเลาะประโประสีเขี้ยวเปลือกฝรั่งของอาจารย์เป็นรูปกลม ข้าพเจ้าเสียใจมาก

อีกไม่นานอาจารย์มีเสื้อผ้าชุดใหม่ คือกระโปรงสีดำ เสื้อสีเขี้ยวเปลือกฝรั่งตัวที่เคยเป็นชุดติดกับกระโปรงทะเล กลายเป็น “mix & match” ชุดใหม่

เมื่อคนซักกรีดทำแขนเสื้อแขนยาวของข้าพเจ้าใหม่ เขาตกใจมาก เพราะเป็นเสื้อที่ไม่มีขายในเมืองไทย ข้าพเจ้าก็ให้เขาไปตัดแขนเสื้อออกทั้งสองข้าง ทำเป็นเสื้อแขนกุ้ตใส่กับเสื้อตัวสั้นหน้าหนาว ข้าพเจ้าเล่าเรื่องกระโปรงทะเลของอาจารย์บุญเหลือให้เขาฟัง ดูเขาจะสบายใจขึ้น และซักกรีดเสื้อผ้าของข้าพเจ้าต่อมาอีกเกือบ 25 ปี รวมทั้งซักผ้าอ้อมและเสื้อผ้าของลูกจนโตเป็นสาว จนข้าพเจ้าเกษียณอายุราชการ

ขอแทรกเรื่องอาจารย์กับการขับรถของข้าพเจ้าอีกสักเรื่องหนึ่ง คือเรื่องการขับรถทางไกลในเวลาใกล้ค่ำที่ภาษาไทยเดิมเรียกว่า “เวลาโพล้เพล้” คือยังไม่ทันมืด แต่ก็ไม่สว่าง ภาษาลิลาิตพระลอเรียกว่าเป็นเวลา “พระอาทิตย์ส่องแสงเสร็จ” และ “พระจันทร์กำลังจะเสด็จอุทัย” แต่ยังไม่ทันเสด็จ

วันหนึ่งข้าพเจ้าแวะกราบอาจารย์ที่บ้านซอยโชคชัย ถนนเพชรเกษมก่อนกลับทับแก้ว ซึ่งข้าพเจ้ามักปฏิบัติอยู่บ่อยๆ บังเอิญวันนั้นเป็นเวลาเย็นกว่าปกติ

อาจารย์บอกว่าเวลาช่วงนี้เป็นเวลาอันตรายมากสำหรับคนขับรถ เพราะการหักเหของแสงในช่วงนี้ทำให้การกระระยะทางผิดพลาดได้ง่าย อีกอย่างหนึ่งเป็นเวลาเลิกงาน คนเดินกลับบ้านด้วยความเหนื่อยล้า หรือบางคนอาจดื่มสุรา ทำให้มีความระมัดระวังตัวน้อยกว่าเวลามืดสนิท

อาจารย์ชวนให้ข้าพเจ้าอยู่ที่บ้านจนถึงเวลาต้องเปิดไฟหน้ารถ และกำชับไม่ให้กลับทับแก้วคนเดียวในเวลาใกล้ค่ำ โดยพูดถึงอันตรายต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับผู้ขับขี่ที่ขับรถมาคนเดียวบนทางหลวงในเวลากลางคืน

ข้าพเจ้าเชื่อท่าน และหวังว่าคำเตือนของอาจารย์จะมีประโยชน์สำหรับท่านผู้อ่านบ้าง

เรื่องของความปลอดภัยนั้น อาจารย์มีวิธีป้องกันอันตรายที่มาจากเหตุอันหลากหลาย เช่นอาจารย์มีวิธีที่แนบเนียนในการปกป้องอาจารย์ผู้หญิงอายุน้อยที่ต้องมีการออกไปพบชายหนุ่มที่อาจารย์ไม่ใคร่ปลื้ม ด้วยการขอ “ติดรถ” ไปด้วย ชายหนุ่มนั้นเข้าใจว่าอาจารย์มาหาเขา ทำทางตื่นเต้นดีใจ เพราะเขาไม่รู้อาจารย์บอกข้าพเจ้าทีหลังว่า ถ้าต้องมาพบคนๆ นี้ อีก อย่ามาคนเดียว!

ตอนนี้ขออนุญาตกลับไปทับแก้วอีกครั้ง

เมื่อเดินเล่นบนถนนสายเดิมที่ทับแก้วยามค่ำ บางวันอาจารย์แสดงความคิดเห็นเรื่องการแสดงละครไทยเดิมว่าไม่มีใครมีประสิทธิภาพเพราะอะไร ซึ่งข้าพเจ้าจำไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องของเทคนิคที่ข้าพเจ้าไม่มีความรู้พื้นฐาน

แล้วอาจารย์ก็พูดเกี่ยวกับทำรำ ดูเหมือนอาจารย์จะดูออกว่าข้าพเจ้าไม่เข้าใจสิ่งที่ท่านพูด ท่านหยุดเดินขึ้นต้นร้องเพลงและตั้งทำรำอยู่กลางถนนนั่นเอง ท่านนั้นเป็นทำรำของตัวพระที่สง่างาม ข้าพเจ้าตกตะลึง นึกไม่ถึงและรู้สึกรักอาจารย์เป็นอย่างมาก

อาจารย์รำบทของท้าวสุเรนตอนเขียนสาส์นค้านถึงอิเหนาที่ว่า

ถึงไม่เลียงบูชบาเห็นว่าชั่ว	แต่เขารู้ว่าตัวนั้นเป็นพี่
อันองค์ท้าวดาหาริบัติ	นั้นมีโชอาหรือว่าไร
มาตรแมนเสียเมืองดาหา	จะพลอยอายขายหน้าหรือหาไม่
ซึ่งเกิดศึกสาเหตุเภทภัย	ก็เพราะใครทำความไว้งามพักตร์
ครั้งหนึ่งก็ให้เสียวจา	อายชาวดาหาอาณาจักร
ครั้งนี้เร่งคิดดูจงหนัก	จะซ้ำให้เสียศักดิ์ก็ตามที่
แมนมียกพลไกรไปช่วย	ถึงเราม้วยก็อย่ามาดูผี
อย่าดูทั้งเปลวอัคคี	แต่วันนี้ขาดกันจนบรรลัยฯ

อาจารย์วิจารณ์ว่าบทนี้แสดงให้เห็นอารมณ์สะท้อนใจหลายชนิดของตัวละครที่เป็นทั้งพ่อ ทั้งพี่ชายคนโต เป็นลูก และเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ที่ต้องสื่อสารทางไกลด้วยจดหมายกับลูกชายคนเก่งวัยรุ่น รูปงาม ที่ดีและเอาแต่ใจตัว

อาจารย์บอกว่า ทำรำของตัวละคร จะต้องเสริมกับคำร้องที่แสดงอารมณ์อันหลากหลายเหล่านั้น เช่น โกรธ สงสาร น้อยใจ เสียใจ อาย แค้นใจ แต่สิ่งที่โรงเรียนนาฏศิลป์แสดงบทนี้ก็คือ ให้มีเสียงคนอ่านสาส์นนั่นเหมือนเสียงนักเรียนท่องบทอาขยาน ซึ่งมีได้แสดงอารมณ์ที่ควรแสดง

เรื่องการขับร้องนั้น อาจารย์พูดเรื่องการแบ่งพยางค์ ถ้าแบ่งผิดก็ทำให้ความผิด เสียเรื่อง เสียสุนทรียภาพ อาจารย์ยกตัวอย่างเพลงชมดวง ซึ่งมีเนื้อร้องที่นำมาจากบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาเช่นกัน เป็นตอนอิเหนาจากจินตะหรา สการะวาตี และมาหยารัศมีกลับมายังกรุงสุเรน ตอนหนึ่งว่า

แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง
เหมือนร้างห้องมาหยารัศมี
นกแก้วจับแก้วพาที
เหมือนแก้วพี่ทั้งสามส่งความมา (น. 316)

อาจารย์บอกว่า นักร้องของโรงเรียนนาฏศิลป์ร้องโดยแบ่งพยางค์ผิด ทำให้ผู้ฟัง หรือผู้ดูละครเข้าใจบทละครผิด คือ ร้องว่า

“แขกเต้าจับเต้า”

แล้วก็เอื้อนตามทำนองเพลง แล้วจึงร้องคำว่า “ร้างร้าง” ทำให้คนฟังเข้าใจผิดว่า นกแขกเต้าจับสัตว์เลื้อยคลานที่เรียกว่า “เต้า” แล้วก็บินออกไปร้อง

ความในบทพระราชนิพนธ์คือ นกแขกเต้าจับต้นปาล์มที่ชื่อว่า “ต้นเต้าร้าง” และร้องอยู่ที่ต้นเต้าร้างนั่นเอง

แล้วอาจารย์ก็ร้องเพลงนั้นตามที่ควรจะร้องให้ฟัง แต่ไม่ได้อธิบายว่าทำไมนกแขกเต้ามันจึงร้องเมื่อมันบินไปจับต้นเต้าร้าง

เมื่อเร็ว ๆ นี้ นักวิชาการเกษตรท่านหนึ่งสนับสนุนให้ข้าพเจ้าฟังว่า นกมันร้องคงเป็นเพราะมันคันมาก ปาล์มชนิดนี้มีดอกและลูกที่มีขน ถ้าคนหรือสัตว์ไปถูกเข้าจะคันเป็นอย่างมาก ยิ่ง แมแต่เต่าซึ่งมีกระดองแข็งยังรำงหนีไป ดังนั้นนับประสาอะไรกับนกแขกเต้าที่มีปีกอ่อนกว่ากระดองเต่า มันจึงร้องทันทีที่จับไปถูกต้นเต่ารำงเพราะจะบินรำงออกไปร้องที่อื่นไม่ทันอารมณ์

คุณหมอมชม เทพยสุวรรณ สามีมของอาจารย์บอกว่าอาจารย์เคยมีความคิดจะให้ทุนการศึกษาแก่โรงเรียนนาฏศิลป์ แต่ยังไม่มีโอกาส

เมื่อก่อตั้งกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณขึ้นเพื่อสืบสานเจตนารมณ์ของอาจารย์ คณะกรรมการบริหารได้มีมติให้มอบทุนการศึกษาให้วิทยาลัยนาฏศิลป์ละหนึ่งหมื่นบาทเป็นประจำทุกปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 ต่อมาได้เพิ่มเป็นปีละ 20,000.00 บาท และในปีต่อไปก็จะเพิ่มให้อีกเป็นปีละ 30,000.00 บาท

ทุกครั้งที่ข้าพเจ้าพบผู้แทนจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ที่มารับทุนการศึกษาในวันที่กองทุนฯ จัดงานประจำปี ข้าพเจ้าก็จะเล่าเรื่องความหวังโยของอาจารย์ที่มีต่อการสืบทอดนาฏศิลป์ และการขับร้องเพลงไทยที่เป็นมรดกตกทอดมาจากอดีตให้ถูกต้อง

ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าเคยขอให้อาจารย์ที่สอนการขับร้องที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ลองขับร้องเพลงนี้ ตามที่อาจารย์เคยร้องให้ข้าพเจ้าฟังคำวันนั้น โดยรวบคำดังนี้ “แขกเต้าจับเต่ารำง” แล้วก็เอื้อนตามทำนอง แล้วจึงทอดเสียงร้องคำว่า “ร้อง”

อาจารย์ท่านนั้นร้องได้ไพเราะมาก และท่านก็เห็นว่าการร้องอย่างถูกต้องตามความหมายของบทละครไพเราะและได้อารมณ์ถูกต้องกว่าที่เคยร้องอย่างผิด ๆ ตามกันมา แม้ว่าตอนแรกดูท่านไม่ค่อยมั่นใจ เพราะไม่แน่ใจว่าจะเป็นการร้อง “นอกครู” หรือเปล่า

ข้าพเจ้าคิดถึงอาจารย์มาก เสียหายที่อาจารย์ไม่ได้อยู่ฟังอาจารย์โรงเรียน(ปัจจุบันคือวิทยาลัย)นาฏศิลป์ร้องเพลงชมดงดังที่อาจารย์ปรารถนา

ในเร็ว ๆ นี้กองทุนฯจะมีกิจกรรมร่วมกับวิทยาลัยนาฏศิลป์อีก ข้าพเจ้าขอเชิญท่านที่สนใจติดตามรายละเอียดจากสื่อมวลชน หรือจากกองทุนฯ และวิทยาลัยนาฏศิลป์ได้โดยตรง

นอกจากให้ทุนการศึกษาแก่วิทยาลัยนาฏศิลป์แล้ว กองทุนฯยังให้รางวัลนักศึกษาชั้นปีที่ 3 ของคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้คะแนนรวมในชั้นปีที่ 1 และ 2 เฉพาะวิชาภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ปีละ 1 รางวัลต่อหนึ่งวิชาเป็นประจำทุกปีตั้งแต่พ.ศ. 2530 พร้อมกับที่วิทยาลัยนาฏศิลป์

ข้าพเจ้าเคยหวังว่าจะมีผู้ถามว่าทำไมกองทุนฯ จึงเลือกปฏิบัติเช่นนี้ แต่ 25 ปีผ่านไปก็ยังไม่ผู้ถาม

เมื่อผู้ช่วยศาสตราจารย์กันยรัตน์ สมิตะพินธุ และรองศาสตราจารย์ประคอง เจริญจิตรกรรม ที่คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอให้ข้าพเจ้าพูดถึงอาจารย์ในหัวข้อที่กว้างเช่นนี้ ข้าพเจ้าก็ตั้งใจ ขอถือโอกาสพูดถึงความคิดของอาจารย์บุญเหลือที่เกี่ยวกับความสำคัญของการเรียนสอนวิชาทั้งสองนี้บ้าง และจะขอเริ่มที่วิชาภาษาไทยก่อน

ขอย้อนหลังไปถึงพ.ศ. 2510

สมัยนั้นดูเหมือนการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยในสถานศึกษาต่าง ๆ มิได้ มีชีวิต น่าสนุก น่าสนใจเหมือนในปัจจุบัน

ผู้บริหารในสถาบันการศึกษาบางแห่ง หรืออาจจะหลายแห่งบรรจุครูที่สอนวิชาอะไรก็ได้ไม่ถนัด หรือครูที่ศึกษามาทางสาขาวิชาอื่นให้สอนวิชาภาษาไทย ด้วยความเข้าใจผิดอย่างมากว่าวิชาภาษาไทยครูคนไหนก็สอนได้ ผลเสียอย่างหนึ่งก็คือครูที่ถูกจัดให้ไปสอนวิชาภาษาไทยโดยที่ตนไม่เต็มใจไม่มีกำลังใจทำงาน ผลเสียนี้กระทบกระเทือนสถานภาพของวิชาที่อาจารย์บุญเหลือเห็นว่าสำคัญที่สุดในกระบวนการศึกษาหาความรู้ ท่านเห็นว่าวิชาภาษาไทยเป็นวิชาที่ถูกลืมน และในเวลาต่อมาอาจารย์ได้เขียนหนังสือที่ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่มีอาจารย์ผู้สอนวิชา

ภาษาไทยท่านใดไม่เคยอ่าน หนังสือนั้นชื่อว่า ภาษาไทย วิชาที่ถูกกลืน แต่ข้าพเจ้าก็คิดว่าคงไม่มีนักบริหารการศึกษาสักกี่คนที่หิบบนหนังสือนี้ขึ้นมาอ่าน ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเสียดาย

หลังการประชุมบุคลากรครั้งแรกในการเตรียมงานก่อตั้งคณะอักษรศาสตร์ เมื่อพ.ศ. 2510 ซึ่งอาจารย์และข้าพเจ้าได้พบกันเป็นครั้งแรกนั้น อาจารย์ถามว่าข้าพเจ้าจะสอนวิชาภาษาไทยที่คณะอักษรศาสตร์ได้หรือไม่

ข้าพเจ้าเรียนให้ท่านทราบว่าข้าพเจ้าเคยสอบวิชาภาษาไทยได้คะแนน 2 จาก 10 และเคยถูกไล่ออกจากห้องเรียนเมื่ออยู่ชั้นปีที่ 2 ในขณะที่กำลังเรียนลิลิตพระลอ แล้วข้าพเจ้าก็หันหลังให้วิชาภาษาไทยนับจากจบการศึกษามาศึกษาศาสตร์ของชั้นปีที่ 2

ขณะที่อาจารย์ถามนั้น ข้าพเจ้าเพิ่งกลับจากอเมริกาได้ไม่ถึง 2 ปี สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทด้านวรรณคดีอังกฤษและอเมริกันด้วยทุนฟูลไบรท์ กำลังสนุกอยู่กับการสอนวิชาภาษาอังกฤษโดยแทรกวรรณคดีเข้ามาด้วย แม้มองไม่ใคร่เห็นอนาคตของวิชานั้นในประเทศไทย

อาจารย์บุญเหลือมีเหตุผล และวิธีพูดที่ทำให้ข้าพเจ้าเต็มใจตั้งต้นเป็นครูสอนวิชาภาษาไทย และสนุกกับการศึกษาหาความรู้ และถ่ายทอด ความรู้เรื่องการเรียน การสอน การวิจัยภาษาและวรรณคดีไทยเพิ่มเติมตลอดเวลา 45 ปีที่ผ่านมา

เมื่อหนังสือว่าด้วยหลักการอ่านที่ชื่อ “วรรณคดีศึกษา” ของข้าพเจ้าพิมพ์เสร็จเป็นครั้งแรก อาจารย์แนะนำให้ข้าพเจ้าเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาคำในวรรณคดี ข้าพเจ้าได้ยืมคำ “idiolect” และ “idiosyncrasy” เป็นครั้งแรกจากอาจารย์ ส่วนในเรื่องของศิลปะการใช้ภาษา ที่ข้าพเจ้าเคยใช้คำว่า “กวีโวหาร” นั้น อาจารย์ถามว่าเฉพาะกวีเท่านั้นหรือที่ใช้โวหาร ทำให้ข้าพเจ้าต้องศึกษาสองเรื่องนี้เพิ่มขึ้น และในการพิมพ์ครั้งต่อมา ข้าพเจ้าก็ได้ปรับปรุงเนื้อหาสองส่วนนี้ และนั่นคือที่มาของตัวอย่างโวหารที่เด็กใช้ เช่น “ถนนและเป็นตึ๊งกะหย่า” ฝรั่งเศสเรียกชื่อโวหารชนิดนี้ว่า “metaphor” ส่วนข้าพเจ้าเรียกว่า “สมนัย” ซึ่งแปลว่า “นัยที่เท่ากันทุกประการ” อันเป็นความหมายของคำว่า “metaphor”

อาจารย์บุญเหลือคงนำวรรณคดีศึกษามาปรับปรุงใหม่ในพ.ศ. 2522 ไปทอดใครบางคน จึงทำให้กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้หนังสือนี้เป็นหนังสืออ่านประกอบการสอนวิชาภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นหนี้บุญคุณอาจารย์บุญเหลือที่ช่วยเปิดประตูให้ข้าพเจ้าเดินไปพบภูมิปัญญาที่ล้ำยุคทันโลก ทันเหตุการณ์ของบรรพชนที่ถ่ายทอดลงมาไว้ในวรรณคดี ตั้งแต่ยุคที่จารึกไว้บนแผ่นหิน บันทึกไว้บนแผ่นกระดานที่ทำด้วยมือ จนกระทั่งถึงยุคที่มีการนำเครื่องพิมพ์เข้ามาใช้ในการผลิตหนังสือเป็นอุตสาหกรรม ทำให้ค้นพบสิ่งที่ไม่เคยคิดว่าจะได้พบในชีวิตนี้ เช่น ได้ค้นพบว่ากวีผู้แต่งลิลิตพระลอ คือสมเด็จพระราชชนนี หรือสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พระราชโอรสรุ่นเล็กของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เจ้านายสตรีผู้นี้ได้แต่งกวีนิพนธ์เรื่องยวนพ่ายมาก่อนแล้ว และข้าพเจ้าได้ค้นพบที่ตั้งของเมืองสรวงโบราณอีกด้วย

ข้าพเจ้ารู้สึกเสียดายที่อาจารย์ผู้สอนวิชาภาษาและวรรณคดีไทยในปัจจุบันไม่มีใครสนใจการค้นพบที่น่าตื่นเต้นนี้ดังที่ข้าพเจ้าคิด

อย่างไรก็ตาม ตอนนี้ข้าพเจ้าก็ตั้งใจได้เห็นวาระระบบคอมพิวเตอร์สามารถบันทึกและถ่ายทอดภูมิปัญญาและประสบการณ์ของอาจารย์บุญเหลือส่งถึงผู้สนใจได้ทั่วโลกภายในเวลาที่นับด้วยวินาที

ข้าพเจ้ารู้สึกว่าการที่อาจารย์บุญเหลือเป็นผู้ที่มีสายตายาวไกลมากที่พยายามช่วยพัฒนาการค้นคว้าวิจัยการเรียนการสอนวิชาภาษาและวรรณคดีไทยในบ้านเมืองของเราให้มีประสิทธิภาพไม่แพ้สิ่งที่เป็นอยู่ในวัฒนธรรมทางการศึกษาของชาติที่พูดภาษาอังกฤษ ในขณะที่เดียวกันก็ช่วยพัฒนาการเรียนการสอนวิชาภาษาอังกฤษไปพร้อมๆ กัน

อาจารย์เคยเขียนหนังสือที่น่าศึกษามากชื่อ “วัฒนธรรมของชนชาติที่พูดภาษาอังกฤษ” แต่เป็นหนังสือที่ถูกกลืน แม้แต่เล่มของข้าพเจ้าเองก็หายไป และโอกาสนี้ก็ยังไม่เหมาะที่จะพูดเรื่องการเรียนการสอนวิชาภาษาอังกฤษ ซึ่งอาจารย์เห็นว่าเป็นวิชาที่สำคัญมากไม่แพ้วิชาภาษาไทย

ยิ่งในขณะทีกลุ่มประเทศในดินแดนสุวรรณภูมิกำลังเตรียมตัวจะเข้าสู่ยุคแห่งความร่วมมือกันเป็นประชาคมเศรษฐกิจในอีก 3 ปีข้างหน้า ภาษาไทยและภาษาอังกฤษจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งสำหรับประเทศไทย ถ้ามุ่งหวังจะสร้างผู้นำทางเศรษฐกิจในอนาคต

เรามีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ทั้งทางธรรมชาติ และทางวัฒนธรรม

ถ้าเราเอาจริง และรอบคอบในการอบรมสั่งสอนลูกหลานของเราให้ “รู้ภาษา” เป็นอย่างดี เขาก็จะนำพาบ้านเมืองไปสู่การเป็นสมาชิกที่เข้มแข็งของประชาคมนี้

อาจกล่าวได้ว่าเมื่อมีความรู้เฉพาะทางเท่ากันแล้ว การรู้ภาษาอังกฤษคือกำไร การรู้ภาษาไทยคือต้นทุน

เมื่อถึงตอนนี้ ข้าพเจ้าใคร่ขออัญเชิญพระราชดำรัสที่ทรงมีกับคณะครูสอนวิชาภาษาอังกฤษที่มาจากภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศเพื่อมารับการฝึกอบรมตามหลักสูตร “in-service training” ของ SEAREP² ซึ่งได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อพ.ศ. 2505

วันนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงมาให้คณะครูได้เข้าเฝ้าฯ ละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิด ทรงถามว่าเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ เวลาสอนพูดภาษาอังกฤษหรือเปล่า ทรงพระดำเนินไปมาอยู่หน้าแถวพวกเราเหมือนครูอยู่หน้าแถวนักเรียน ทรงถามเสร็จก็พอดีเสด็จมาประทับยืนอยู่ตรงหน้าข้าพเจ้า ทรงถามซ้ำ ข้าพเจ้าจึงกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “ไม่ได้พูด เพคะ” ทรงถามต่อว่า “ทำไมล่ะ” ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลฯ ว่า “ก็เพราะว่าเรามีภาษาของเราเพคะ”

ทรงแย้มพระสรวล เมื่อมีพระราชดำรัสว่า “ไม่ถูก รักษาตัวอย่างนั้นไม่ถูก รักษาดีต้องรู้ภาษาต่างประเทศให้ดีด้วย จะได้เข้าใจคนต่างชาติได้ถูก แล้วจะได้อธิบายให้เขาเข้าใจเราได้ถูก”

พระราชดำรัสนี้ข้าพเจ้ารับใส่เกล้าใส่กระหม่อม ถือเป็นสิริมงคลของชีวิต เป็นหลักปฏิบัติในชีวิตการทำงานทั้งในหน้าที่โดยตรง และงานอาสาสมัครนับจากนั้นตลอดมา เช่น วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของข้าพเจ้า เมื่อพิมพ์เผยแพร่มีชื่อว่า “The Genesis of the Novel in Thailand” ต่อมา ข้าพเจ้าก็ปรับปรุงใหม่เป็นภาษาไทย เมื่อพิมพ์เผยแพร่มีชื่อว่า “กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย” งานวิจัยในโครงการร่วมระหว่างประเทศในกลุ่มอาเซียนที่อาจารย์บุญเหลือมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ข้าพเจ้าก็ทำเป็นสองภาษาเช่นกัน

ท่านที่เคยใกล้ชิด หรือติดตามเรื่องของอาจารย์บุญเหลือมาจนถึงวันนี้ ย่อมทราบว่สิ่งที่อาจารย์เคยเอาใจใส่ทุ่มเทเวลา ความคิด จิตใจ และลงแรงไปมากเพื่อช่วยพัฒนา แทบตลอดชีวิตการทำงานคือการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้แก่คนไทย

แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าอาจารย์มิได้มีหัวใจสำหรับชีวิตส่วนตัว

มีเรื่องหนึ่งที่ข้าพเจ้าอยากเล่า ไม่อยากให้หายไปกับตัว เพราะข้าพเจ้าค่อนข้างมั่นใจว่าอาจารย์คงไม่ได้เล่าให้ใครฟัง และที่เล่าให้ข้าพเจ้าฟังก็คงเป็นเพราะเรื่องเกิดขึ้นต่อหน้า และอาจารย์คงไม่ทัน “ตั้งตัว” เรื่องนี้ฝังใจข้าพเจ้าตลอดมา ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกถึงความเป็นมนุษย์ในตัวอาจารย์ เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่อาจารย์ทำให้สังคม โดยเฉพาะสังคมไทย ข้าพเจ้าจึงคิดว่าบุคคลเช่นอาจารย์นี้จะจากโลกไปเฉยๆ ไม่ได้ คนรุ่นหลังหรือคนที่ยังไม่มีโอกาสรู้จัก หรือไม่มีโอกาสใกล้ชิด น่าจะมีหนทางที่ทำให้เขาได้รู้จักท่าน เพื่อเรียนรู้จากประสบการณ์ของท่านในการบริหารจัดการชีวิตที่อยู่ใต้กฎของการเปลี่ยนแปลงให้มีประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และมีความสุขตามสมควร เช่นที่อาจารย์เคยมี และนั่นคือที่มาของการก่อตั้งกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ

² SEAREP คือคำย่อมาจาก South East Asian Regional English Project

อาจารย์บุญเหลือไม่ใช่ผู้ที่อยู่เหนืออริยสัจ อาจารย์มีปัญหาในชีวิต มีความทุกข์ระทมขมขื่นดังที่บางท่านก็ได้ทราบมาบ้างแล้ว ความเป็นปราชญ์ของอาจารย์ไม่ได้แปลว่าอาจารย์อยู่เหนือโลก

ความเป็นปราชญ์ของอาจารย์อยู่ที่วิธีการที่อาจารย์ใช้แก้ปัญหา และรับมือกับความทุกข์ที่เกิดขึ้นในรูปแบบต่างๆ นั่นอย่างมีสติ มีปัญญา มีคุณธรรม

การแพ้หรือชนะ การได้หรือไม่ได้ ความสำเร็จหรือความล้มเหลว ไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุดในชีวิต ไม่ใช่มาตรสำหรับวัดคุณค่าของคน

วันนั้น วิทยุประเทศไทยประกาศการถึงแก่อสัญกรรมของรัฐบาลคนหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าทราบว่าอาจารย์รู้จักเป็นอย่างดี จึงเรียนให้ท่านทราบในขณะที่กำลังจะออกไปรับประทานอาหารกลางวันข้างนอกทันที

อาจารย์ เช เอามือมาจับแขนข้าพเจ้าอยู่เป็นครู่ แล้ววันนั้นข้าพเจ้าก็ได้นึกไปถึงนวนิยายเรื่องนี้แหละ โลกของ “ดอกไม้มืด” ข้าพเจ้าตั้งใจที่อาจารย์ไม่เหมือนต๋อยตา ตรงที่เสียชีวิตเมื่ออายุยังน้อย แต่ข้าพเจ้าก็อดเสียใจไม่ได้ที่อาจารย์จากไปเมื่อมีอายุได้ 70 ปี

ข้าพเจ้าขอไม่เล่ารายละเอียดของเรื่องข้างบนนี้ แต่จะขอฝากข้อคิดว่า คนดี หรือ นักปราชญ์ที่มี ความเป็นมนุษย์นั้น เมื่อเคราะห์ร้าย หรือเกิดความผันแปร ผิดพลาด ทำให้เกิดความอ่อนแอ แต่ก็สามารถเอาชนะ ความอ่อนแอ นั้น และสามารถมีชีวิตอยู่ได้อย่างมีประโยชน์ เป็นที่เคารพรักนับถือ และศรัทธาของผู้ที่ได้รู้จัก เพราะทำให้คนที่อยู่ใกล้เกิดความรู้สึกรอบอุ่น ปลอดภัย ทำให้มีกำลังใจ มีความมั่นใจที่จะคิด จะพูด จะเขียน จะลงมือทำสิ่งที่เชื่อว่าถูกและสิ่งที่เชื่อว่าควร

อาจารย์กับข้าพเจ้าจากกันในวันอาสาฬหบูชา พ.ศ. 2523 เมื่อเสร็จสิ้นการสัมมนาที่สวนคณิवासเรื่อง “พระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย”

วันนั้นอาจารย์มาพร้อมกับอุปกรณ์ประจำตัวชุดใหญ่ เพราะนอกจากจะมาค้างคืนกับคณะนักวิจัยและผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านภาษาและวรรณคดีไทยและผู้ติดตาม เกือบ 30 คนแล้ว อาจารย์ยังมีปัญหาด้านสุขภาพ เพิ่มขึ้นอีก ดังนั้นนอกจากสิ่งที่ขาดไม่ได้ เช่น ตะกร้าใส่ของสารพัด และหมอนใบเล็กแล้ว อาจารย์ก็ยังมีถุงใส่ กระดาษทิชชูเป็นม้วนมาหลายม้วน บอกว่าไปทำฟันมา แต่มีปัญหาที่เพดาน เลือดยังซึมไม่หยุด โดยเฉพาะเวลา พุดเลือดจะออกมาก ไหลปนมากับน้ำลาย ต้องคอยเช็ดอยู่ตลอดเวลา ข้าพเจ้ามองหน้าเวลาอาจารย์พูด ไม่เห็น สีหน้า หรือแวตาท่าบอกว่า “ฉันคงอยู่ค้างกับพวกเธอไม่ได้”

อาจารย์อยู่กับพวกเราจนจบการสัมมนา ซึ่งได้รับความสนับสนุนจาก UNESCO และสำนักงาน คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยร่วมระหว่างนักวิชาการด้านวรรณคดี ของประเทศในกลุ่ม ASEAN ซึ่งในระยะนั้นมีสมาชิกเพียง 5 ประเทศคือ ไทย ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย สิงคโปร์ และ อินโดนีเซีย ชื่อโครงการคือ “A Comparative Study of Heroes in South East Asian Classical Literatures” ผู้ริเริ่มโครงการคืออาจารย์สอนนิชาววรรณคดีมาเลย์ที่มหาวิทยาลัย Kebangsaan ในมาเลเซีย โครงการนี้ได้รับการสนับสนุนในการประชุมที่มนิลา และอาจารย์บุญเหลืออยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล รับสั่งแก่ข้าพเจ้าภายหลังว่าอาจารย์บุญเหลือได้เสนอชื่อข้าพเจ้าเป็นผู้แทน นักวิชาการจากประเทศไทย เมื่อข้าพเจ้าได้รับเชิญจาก UNESCO ให้ร่วมโครงการนี้ ข้าพเจ้าเรียนปรึกษาท่าน ท่านก็ไม่ได้บอกว่าท่านเป็นผู้เสนอชื่อข้าพเจ้า ท่านบอกว่าข้าพเจ้าศึกษาลิลิตพระลออยู่แล้วน่าจะทำต่อไปใน วัตถุประสงค์ใหม่ได้ทันเวลา แล้วทั้งท่านอาจารย์ และท่านสุภัทรฯ ก็ให้ความสะดวกทุกประการในการดำเนินงาน วิจัยร่วมระหว่างประเทศในกลุ่มอาเซียนขึ้นแรกทางวรรณคดี

งานนี้ใช้เวลาประมาณ 3 ปี เพราะมีผู้เห็นด้วยกับข้าพเจ้าว่า พระลอไม่ใช่พระเอกคนเดียวในวรรณคดี ไทยที่คนไทยนิยม ไม่ใช่พระเอกที่ถือเป็นตัวแทนของ “จิตวิญญาณแห่งความเป็นลูกผู้ชายไทย” แต่เพียงคนเดียว ได้ เราจึงมีพระเอกในวรรณคดีไทยไปแนะนำให้นักวิชาการในประชาคม ASEAN ที่ไปประชุมกันที่อินโดนีเซียถึง 4 + 1 คน คือ พระลอ พระอภัยมณี ขุนแผน ไกรทอง และศรีธนญชัย

ในที่สุดความคิดของอาจารย์บุญเหลือที่จะเผยแผ่ความรู้เรื่องวรรณคดีไทยไปสู่ประชาคม ASEAN ในระยะนั้นก็ขยายวงออกไปกว้างกว่าที่อาจารย์เริ่มไว้ ข้าพเจ้าคิดว่าคงเป็นเพราะเหตุนี้ อาจารย์จึงให้ความสำคัญสนับสนุนงานวิจัยนี้อย่างเต็มใจทุกรูปแบบ ทุกเวลา ทุกสถานที่ แม้จะเจ็บป่วยถึงขั้น “เลือดซึม”

หลังจากการประชุมที่สวทศนิवासข้าพเจ้าไม่ได้พบอาจารย์อีกเลย เพราะรีบเขียนรายงานซึ่งต้องทำเป็นภาษาอังกฤษ ทั้งฉบับสมบูรณ์และฉบับย่อของตนเอง และฉบับรวมงานวิจัยย่อของผู้ร่วมงานอีก 4 คน โดยที่ข้าพเจ้าจะต้องเป็นผู้ย่อ และเป็นบรรณาธิการด้วย งานทั้งหมดนั้นเสร็จลงในเวลาต่อมาอีกประมาณ 2 ปี

คืนวันที่ 6 มิถุนายน 2525 ข้าพเจ้ามีงานเลี้ยงที่บ้าน ฉลองวันงานเสร็จ พร้อมจะนำไปให้อาจารย์บุญเหลือดูในฐานะผู้ริเริ่มสนับสนุนโครงการฯ ฝ่ายประเทศไทย

เช้าวันที่ 7 มิถุนายน สอนชั่วโมงแรกของภาคแรก ข้าพเจ้าเล่าเรื่องความเป็นมา และปรัชญาของคณะฯ ให้ลูกศิษย์ฟังตามที่เคยทำมาเป็นประจำ และแน่นอนข้าพเจ้าพูดถึงอาจารย์บุญเหลือในฐานะผู้สร้างหลักสูตรและคณบดีผู้ก่อตั้งคณะวิชา

เมื่อสอนเสร็จ มาที่ห้องพักก็พบบัณฑิตทางราชการเชิญร่วมฟังสวดพระอภิธรรมหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ

ข้าพเจ้าอยากจะทำอาจารย์ด้วยเพลงรำวงที่ซอร์คชัย บุนปาน นำมาดัดแปลงเมื่อเขียนถึง หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุวัฒน์ รัชนี้ ว่า

“โอ้อ้อมาลี คนดีที่จากไป ไปไหนเคยไปกัน ไปสวรรค์ทำไมไม่ชวน”

เรื่องของอาจารย์บุญเหลือ ยังไม่จบ แต่ด้วยข้อจำกัดบางประการ ข้าพเจ้าจึงต้องยุติด้วยการขอฝากเรื่องกองทุนที่ญาติ มิตร ศิษย์ ผู้เคยร่วมงาน และผู้ที่เคารพ รัก และ/หรือมีความศรัทธาในตัวอาจารย์ร่วมกันก่อตั้งขึ้นเมื่อท่านจากไปได้ 1 ปีอาจถือได้ว่าเป็นกองทุนทางวัฒนธรรมกองทุนแรกที่มีปรากฏในบ้านเมืองของเรา และมีอายุยืนยาวต่อเนื่องมาจนถึงวันนี้

กิจกรรมต่างๆ ที่กองทุนฯ จัดให้มีขึ้นล้วนมีจุดหมายไปที่ปลายทางเดียวกัน คือมุ่งช่วยให้สังคมของเราได้มีการพัฒนาไปสู่ภาวะที่อาจารย์เรียกว่า “สังคมอารยะ” และภาวะนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อคนในสังคมได้รับการศึกษาอบรมให้มีคุณสมบัติอย่างที่ท่านอาจารย์เรียกว่า “ศีกษิต” เป็นอย่างที่ฝรั่งเรียกว่า “educated person” (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2527, น. 176) เป็นผู้ที่มีความรู้ และคิดเป็น เป็นผู้มีความสุขในอารยสังคม

ความสนับสนุนที่ท่านผู้อ่านสามารถช่วยได้ เช่นการไปร่วมงานประจำปีกองทุนฯ จัดขึ้น หรือการส่งบทวิจารณ์วรรณกรรม ภาพยนตร์ และบทละครไปให้คณะกรรมการพิจารณาคัดเลือกเพื่อนำไปพิมพ์เผยแพร่ล้วนมีส่วนเสริมให้เจตนารมณ์ของนักปราชญ์ท่านนี้แผ่ขยายไปในวงที่กว้างขึ้น และวันหนึ่งบ้านเมืองของเราก็คงจะน่าอยู่อาศัยมากขึ้นด้วยการกระทำที่เกิดจากความรู้และความคิดของเราเอง ซึ่งอาจได้รับแรงบันดาลใจจากหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ผู้ซึ่งมีมรดกเป็นความคิดไว้ให้คนรุ่นหลังพิจารณาใคร่ครวญหลายเรื่อง ไม่เพียงคนรุ่นหลังบนแผ่นดินของเรา แต่เป็นคนรุ่นหลังในโลกนี้ด้วย

ข้าพเจ้าขอขอบคุณภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่จัดงานนี้ ซึ่งแสดงว่าภาษาไทยมิใช่วิชาที่ธรรมศาสตร์ลืมน และข้าพเจ้าเชื่อว่าจะมีคนรักธรรมศาสตร์มากขึ้น เพราะธรรมศาสตร์เห็นคุณค่าของวิชาภาษาไทย และบูชาบุคคลที่สมควรบูชา คือศาสตราจารย์ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ: นักปราชญ์ของแผ่นดินไทยที่โลกก็ได้ร่วมรู้จักด้วยแล้ว

บรรณานุกรม

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. (2527). *ความสำเร็จและความล้มเหลว*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.